

CZU: 347.65:347(37)

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5113083>

MOȘTENIREA TESTAMENTARĂ CONFORM DREPTULUI PRIVAT ROMAN

Anatolie BĂNĂRESCU, Iulia BĂNĂRESCU*

Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”

*Universitatea de Studii Europene din Moldova

În dreptul roman, testamentul a fost un act unilateral și *mortis causa*, fiind caracterizat prin faptul că cel care l-a întocmit se putea răzgândi până în ziua morții sale și să-și retragă testamentul făcut. Privit în calitate de act universal, testamentul însemna că testatorul, cât mai era în viață, putea să anuleze oricând testamentul lăsat ori să schimbe numele moștenitorului căruia urma să-i revină averea. Deoarece testamentul exprima o singură voință – pe cea a testatorului, testamentul niciodată nu putea fi considerat contract. Chiar dacă unii ar zice că și la testament participau două persoane – cel care lasă testamentul (testatorul) și cel în folosul căruia era lăsat (moștenitorul) –, logica este una greșită, fiindcă, până la moartea testatorului moștenitorul nu știa despre faptul că i-a fost lăsată o moștenire. Acest lucru se păstra în secret.

Cuvinte-cheie: testament, testator, moștenire testamentară, drept privat roman, acte testamentare, religie, norme legale.

TESTAMENTARY INHERITANCE ACCORDING TO THE ROMAN PRIVATE LAW

In the Roman law, the will was a unilateral act and *mortis causa*, characterised by the fact that the one who drafted it could change their mind until the day of their death and withdraw their will. The will was seen as a unilateral deed and it meant that the testator, while still alive, could cancel the will left or change the name of the heir to whom the property would revert at any time. Therefore, the will could never be considered a contract. Even if some would say that two people also participated in the will – the one who left the will (the testator) and the one in favour of whom it was left (the heir) – the logic given is wrong, because the heir did not know that they were left a legacy until the testator's death. This was kept secret.

Keywords: will, testator, testamentary inheritance, Roman private law, testamentary papers, religion, legal norm.

Introducere

Din cele mai vechi timpuri, omului i-a fost acordat dreptul de a hotărî, prin intermediul unui act special, numit *testamentum*, ce soartă să aibă *patrimonium*-ul său în caz de moarte. Testamentul era un act solemn prin care o persoană desemna unul sau mai mulți moștenitori în vederea asigurării voinței sale după moarte [1, p.32]. Altfel spus, prin testament, înainte de moartea sa, defunctul stabilea cine erau moștenitorii cărora li se transmitea patrimoniul după moartea lui.

Testamentul tot timpul a fost un act unilateral și *mortis causa*, caracterizându-se prin faptul că cel care l-a întocmit se putea răzgândi până în ziua morții sale și să-și retragă testamentul făcut. Testamentul privit în calitate de act unilateral însemna că testatorul, cât mai era în viață, putea oricând să anuleze testamentul lăsat ori să schimbe numele moștenitorului căruia urma să-i revină averea [2, p.213]. În calitate de act unilateral, testamentul exprima o singură voință, pe cea a testatorului. De aceea, testamentul niciodată nu putea fi considerat contract. Chiar dacă unii ar zice că și la testament participau două persoane – cel care lasă testamentul (testatorul) și cel în folosul căruia era lăsat (moștenitorul) –, logica este una greșită, fiindcă până la moartea testatorului moștenitorul nu știa despre faptul că i-a fost lăsată o moștenire. Acest lucru se păstra în secret.

La Roma, testamentul era cunoscut încă din vremea Legii celor XII Table. Se știa că bunurile unei persoane nu puteau fi moștenite în același timp prin lege și testament, prioritate avea tot timpul testamentul. Moștenitorii testamentari primeau bunurile, iar cei legali rămâneau fără moștenire [3, p.33]. Cu alte cuvinte, moștenirea testamentară se considera mai presus decât moștenirea legală. Persoana care vroia să lase bunurile sale drept moștenire trebuia să aleagă între testament și lege. Dacă nu lăsa testament, moștenirea se împărțea după regulile stabilite de lege.

La romani se considera o demnitate ca cineva să dispună de testament în ziua morții sale. În tradiția romană, la un moment dat se crease „cultul testamentului”, la fel cum vechii egipteni obișnuiau încă din timpul vieții să-și pregătească mormintele [4, p.44]. Prin testament puteau fi lăstate ca moștenire nu doar lucruri, ci se numeau tutori pentru soție și copii, se făceau eliberări de sclavi etc.

Felurile de testament. În epoca veche a dreptului roman au existat trei feluri de testamente: unul care se făcea în fața adunării poporului (*calatis comitiis*), altul în fața armatei gata pentru bătălie (*in procinctu*) și al treilea se făcea în mod simbolic, prin aramă și balanță (*per aes et libram*).

Testamentul în fața adunării poporului (*calatis comitiis*) a fost cea mai veche formă de testament. „Adunarea poporului” se numea *Comitia calata*, de unde și denumirea latină a testamentului. Adunarea poporului se întrunea numai la Roma, de două ori pe an, la 24 martie și la 24 mai (după vechiul calendar roman). Cu toate că erau „adunări ale poporului”, în realitate însă acestea erau niște adunări ale patricienilor, la care plebeii nu erau primiți, deoarece nu aveau drepturi politice [5, p.43]. Membrii adunării poporului confereau autenticitate la cele hotărâte de către testatori prin manifestările lor de voință. Altfel spus, rolul adunării era nu de a numi pe cineva în calitate de moștenitor, ci de a aproba (confirma, întări) persoana aleasă de către testator pentru a fi moștenitor [6, p.32]. Adunările erau conduse de către pontifi (șefi religioși la romani) și aveau ca scop, pe lângă realizarea testamentului, și luarea de hotărâri în privința legilor care se propuneau, declarării războiului, condamnării la moarte a unui cetățean roman.

Testamentul făcut în fața adunării poporului avea două neajunsuri serioase. În primul rând, era accesibil numai patricienilor, întrucât numai ei participau la lucrările adunării poporului, iar, în al doilea rând, se putea face numai de două ori pe an, la 24 martie și la 24 mai, zile în care era convocată adunarea patricienilor. De aceea, odată cu trecerea timpului, testamentul făcut în fața adunării poporului se folosea tot mai rar, iar locul acestuia a fost preluat de noi feluri de testamente.

Testamentul în vreme de luptă (*in procinctu*) se făcea în situații excepționale, de către soldați, atunci când armata era în luptă. Neștiind dacă vor rămâne în viață după război, soldații puteau să-și lase ultima lor voință într-un testament. Soldatul ieșea în fața liniei și rostea ultima lui dorință [7, p.22]. Dacă deceda, averea soldatului se împărțea conform dorinței sale (a testamentului verbal). Atunci când aveau ceva timp, soldații puteau să lase testamentul în scris.

În orice mod și-ar fi manifestat ostașul voința, în scris sau verbal, testamentul oricum era valabil. Dacă ostașul se găsea în alte locuri decât câmpul de luptă, atunci testamentul întocmit de el nu putea fi considerat a fi făcut în vreme de luptă.

Mai multe semne de întrebare au apărut în legătură cu testamentul verbal. Într-un rescript al împăratului Traian adresat unui funcționar se spune că „privilegiul acordat soldaților de a-și întocmi testamentele în orice chip ar găsi ei de cuviință trebuie înțeles în sensul de a se ști dacă într-adevăr este vorba de un testament (întrucât și civilii pot să-și întocmească un testament fără înscris)” [8, p.54]. Așadar, dacă un ostaș chema câțiva camarazi înaintea cărora să-și întocmească testamentul său și indica cine să-i fie moștenitor și care sclav să devină liber, se putea spune că e vorba de un testament verbal și, ca urmare, voința trebuia să-i fie respectată.

Dacă cineva, în cursul unei conversații, spunea unei alte persoane: „te fac moștenitor” sau „ție îți las averea mea”, această declarație nu trebuie privită ca testament. Până la urmă, era în interesul ostașilor, cărora li s-a acordat privilegiul de a lăsa testament verbal, ca să nu admită situații de conflict. Or, după moartea unui ostaș se putea găsi cu ușurință persoane care să afirme că l-au auzit spunând că și-a lăsat averea celui pe care ele îl vor [9, p.83]. În așa mod, adevărata intenție a testatorului putea să fie falsificată.

Testamentul prin aramă și balanță (*per aes et libram*) a apărut ceva mai târziu, dar tot în epoca veche. La început, procedeul se asemena cu o vânzare fictivă a averii testatorului unui prieten. Prețul era fictiv, iar cel care cumpăra bunurile se numea *emptor familiae*. La vânzare lua parte testatorul, prietenul care cumpăra fictiv averea testatorului, arama și balanța, un libripens (cel care purta balanța) și cinci martori.

După pronunțarea unor cuvinte solemne, *emptor familiae* lovea balanța cu arama [4, p.45]. Prin acest gest, mai mult simbolic, el devenea proprietar asupra bunurilor până la moartea testatorului, când trebuia să le dea persoanei indicate în testament ca moștenitor. Mai târziu au apărut și unele schimbări. Testatorul spunea cu voce tare numele moștenitorilor din testament și indica modul cum să fie împărțite bunurile. Apoi testatorul îl prezenta pe *emptor familiae*, căruia îi încredința să respecte întocmai această voință. *Emptor familiae* apărea ca un executor testamentar.

În epocile clasică și postclasică au apărut multe feluri de testamente: *nuncupativ*, *pretorian*, *olograf*, *public*, *extraordinar*, *privilegiat* (rustic, a orbului, a surdomutului, în favoarea bisericii). *Testamentul nuncupativ* se făcea sub forma unei declarații verbale, pronunțate cu voce tare, în prezența a șapte martori. Această formă de testament se folosea de către cei care nu aveau timp să-și scrie testamentul, fiind surprinși de apropierea morții, dar și de către persoanele care nu știau să scrie [10, p.54]. *Testamentul pretorian* se întocmea în fața pretorului. *Testamentul olograf* era scris în întregime de mâna testatorului (pe manuscris, coajă de copac, piatră, perete, lemn etc.) și nu avea nevoie să fie autentificat de semnăturile martorilor.

Testamentul public se deosebea de majoritatea testamentelor prin faptul că se făcea în mod oficial în fața magistratului, după care trebuia înregistrat și depus în arhiva de stat. Testatorul făcea o declarație verbală în fața magistratului spunând cui dorește să lase bunurile ca moștenire. Declarațiile sale erau consemnate în scris de către greșier (secretar), apoi erau semnate de către magistrat și depuse la păstrare în arhivă. *Testamentul extraordinar* era întocmit de către persoanele aflate în situații excepționale, de risc (incendii, ploi torențiale, cutremure, atacul inamicului etc.).

Luând în considerare starea sănătății, vârsta, dar și alte stări de neputință în care se afla cel care lăsa moștenire, autoritățile romane au hotărât recunoașterea unor *testamente* speciale, privilegiate: al orbilor, al bolnavilor de maladii contagioase, al analfabeților și rustic.

Substituirea de moștenitori. Uneori se întâmpla ca moștenitorul indicat în testament să refuze primirea moștenirii ori chiar să moară înaintea testatorului și atunci testatorul era nevoit să întocmească un alt testament. Pentru asemenea situații, au apărut testamente în care alături de moștenitorul de bază se indica și unul de rezervă [8, p.84]. Primul moștenitor chemat se numea *institutus*. Dacă el murea înaintea testatorului sau nu accepta moștenirea, era chemat al doilea moștenitor, numit *substitutus* [7, p.44]. De exemplu: „Fie ca Titus să fie moștenitorul meu; dacă Titus va refuza, atunci Paul să fie moștenitorul meu”. Astfel, dacă primul moștenitor (Titus) nu accepta moștenirea, ea trecea la moștenitorul al doilea (Paul).

Formele de substituție. Substituția testamentară se realiza prin trei forme: *normală*, *pupilară* și *quasi-pupilară*. Substituția normală (*substitutio vulgaris*) se aplica când institutus se dezicea de moștenire sau deceda înaintea testatorului. Substituția pupilară (*substitutio pupillaris*) avea loc atunci când unui minor i se lăsa testament, dar din cauza vârstei fragede și din alte motive el nu putea administra cu bunurile primite. De aceea, până la împlinirea majoratului de către copil (*institutus*), în calitate de moștenitor era numită a doua persoană din testament (*substitutus*). Substituția quasi-pupilară (*substitutio quasi-pupillaris*) se realiza atunci când unei persoane mature, dar bolnavă psihic (incapabilă), i se lăsa moștenire. Din motiv că aceasta nu era capabilă să mențină bunurile primite ca moștenire, i se numea un *substitutus*.

Deschiderea testamentului era considerată un eveniment important pentru persoanele care deveneau moștenitori, deoarece în momentul deschiderii testamentului se cunoștea cine va primi averea lăsată ca moștenire. La începuturi, deschiderea testamentului se făcea în prezența martorilor [10, p.55]. Mai târziu, la deschiderea testamentului trebuiau să participe și funcționarii organelor de stat.

În decursul a cinci zile de la moartea testatorului, rudele aduceau testamentul la organul administrației publice locale. Aici magistratul (pretorul) da citire testamentului în fața celor prezenți, apoi îl sigila pentru a fi depus în arhivă. Dacă la deschiderea testamentului era necesară și prezența martorilor, magistratul convoca martorii în viață și deschidea testamentul. În legătură cu aceasta era întocmit un proces-verbal. Originalul procesului-verbal rămânea la moștenitor, care era obligat să-l facă cunoscut oricui era interesat [4, p.43]. Cerințele cu privire la deschiderea testamentului au fost introduse de către stat și aveau o funcție dublă – de a garanta autenticitatea testamentului și a conținutului lui și de a colecta cât mai multe impozite la stat [9, p.99].

Despre plata impozitului pe moștenire în legătură cu deschiderea testamentului. Interesul statului în legătură cu deschiderea testamentelor era de a colecta cât mai mulți bani. Până la începutul imperiului, deschiderea testamentului era o operațiune simplă și se făcea în familie. Lucrurile s-au complicat din momentul în care împăratul Augustus a stabilit impozitul pe moștenire (în secolul al VI-lea d.Hr.). Unele rude apropiate, dar și cei care primeau o moștenire redusă erau scutiți de acest impozit. Mai târziu, împăratul Caracalla a majorat acest impozit până la 5% din valoarea moștenirii și a înlăturat orice privilegii de până atunci. Cu alte cuvinte, toți romanii au fost impuși să plătească impozit pe moștenire.

Condiții de valabilitate a testamentului. Atât persoana care întocmea testamentul – *testatorul*, cât și persoana instituită – *moștenitorul*, trebuiau să aibă capacitate testamentară. Dacă o persoană fără de capacitate testamentară lăsa testament, acesta era considerat nevalabil (nul). Nu dețineau capacitate testamentară: bolnavii mintal, cum erau nebunii; copiii; femeile (mai târziu femeilor li s-a permis să lase testament, dar numai cu încuviințarea tutorelui); persoanele care nu aveau asupra lor bunuri (de exemplu, sclavii).

Se cerea ca persoana să aibă capacitate testamentară la momentul întocmirii testamentului. Dacă o persoană sănătoasă mintal lăsa testament, după care devenea bolnavă psihic ori cădea în sclavie, noua sa situație nu influența asupra valabilității actului. La fel, surdul și mutul nu puteau face testament, dar dacă cineva devenea surd sau mut după întocmirea testamentului, acesta rămânea valabil.

Persoana care lăsa un testament trebuia să respecte unele cerințe: să indice în testament cine l-a întocmit și la cine se referă; să stabilească cota-parte care revenea fiecărui moștenitor, în cazul în care aceștia erau mai mulți la număr; să respecte forma de întocmire a testamentului (scrisă ori verbal) [6, p.66]. În caz de nerespectare a cerințelor sus-menționate, testamentul putea fi declarat nevalabil.

Testamentul putea fi scris pe tăblițe, hârtie, pergament sau pe un alt material. O persoană era în drept să-și întocmească testamentul în oricâte exemplare vroia. Uneori acest lucru era absolut necesar, când, de pildă, testatorul pleca într-o călătorie pe mare și lua un exemplar cu sine, iar altul îl lăsa acasă, ca mărturie a hotărârii sale [11, p.87]. Dacă cineva dorea să-și facă un testament verbal, în conformitate cu dreptul civil, trebuia să știe că declarația sa de voință, făcută înaintea a șapte martori, constituia un testament perfect valabil și trainic.

Indiferent de felul testamentului, scris ori verbal, era necesar de precizat și numele moștenitorului. În lipsa numelui, testamentul se declara nevalabil. Numele moștenitorului trebuia înscris sau pronunțat clar de către testator, în caz contrar, chiar dacă din testament ori din spusele martorilor s-ar fi putut deduce cine era persoana moștenitorului, testamentul oricum se declara nevalabil. Alături de nume, în testament trebuiau indicate bunurile lăsate ca moștenire, iar dacă moștenitorii erau mai mulți la număr, să fie specificată cota-parte din moștenire care revenea fiecăruia. Dacă testatorul considera necesar, putea să efectueze și unele modificări în testament. În cazul unor modificări mari, vechiul testament era anulat și se alcătua altul nou [12, p.44], iar dacă modificările erau neînsemnate, se păstra același testament, dar cu unele schimbări.

Legatul reprezenta o dispoziție testamentară, prin care testatorul punea în sarcina moștenitorilor obligația de a efectua anumite prestații în folosul unor persoane. Așadar, la Roma, persoana care dorea să lase o moștenire putea să stabilească în testament o prevedere, prin care să pună pe seama moștenitorilor îndeplinirea anumitor sarcini. Aceste sarcini constau în transmiterea unor lucruri, sume de bani sau săvârșirea unor acțiuni în favoarea altor persoane, care nu aveau legătură cu moștenirea [13, p.41]. Astfel de prevederi, scrise de către testator cu mâna sa în testament, se numeau *legate*. Obligația (sarcina) executării legatelor cădea pe umerii moștenitorului.

La un moment dat, s-a ajuns la situația când toate bunurile pe care testatorul le lăsa ca moștenire erau îndreptate la acoperirea datoriilor acumulate de către el în timpul vieții. Ca rezultat, după ce executa toate legatele, moștenitorul constata că rămânea cu nimic. Pe lângă aceasta, moștenitorii mai trebuiau să plătească taxa de moștenire față de stat [1, p.87]. Din acest considerent, foarte des moștenitorii refuzau să primească moștenirile care conțineau legate, fiindcă nu aveau niciun interes de a le executa. Or, cheltuielile de executare a legatului uneori erau mai mari decât costul bunurilor pe care le moșteneau. Pentru a evita asemenea situații neplăcute, în anul 40 î.Hr. s-a hotărât că, în cazul testamentelor cu legate, moștenitorul trebuia să primească cel puțin o pătrime ($\frac{1}{4}$) din moștenire. Dacă nu o primea, legatele erau reduse până se forma pătrimea respectivă (*legea Falcidia*).

Legatul manifesta unele particularități: a) putea fi lăsat numai prin *testament*; b) se făcea cu întrebuintarea unor *cuvinte solemne*; c) trebuiau să participe trei persoane: *testatorul*, persoana care institua legatul; *legatarul*, persoana în favoarea căreia legatul era instituit (adică, beneficiarul legatului); *moștenitorul testamentar*, persoana în sarcina căreia era pusă executarea legatului; d) legatar putea fi doar persoana care avea *capacitatea necesară* pentru a primi legatul; e) trebuia făcut în scopul de a *gratifica pe legatar*, adică de a-i face o donație.

Fideicomisul era actul de ultimă voință prin care o anumită persoană ruga pe o altă persoană să transmită cuiva (*fideicomisar*) o parte din moștenire. Fideicomisul era văzut ca o formă mai evoluată a legatului. Atunci când pater familias voia să lase testament către o persoană incapabilă de a primi prin testament, făcea actul pe o altă persoană și o ruga să dea la moartea sa bunul către persoana incapabilă. Actul se numea *fideicomis*, de la *fidei comitio* (rog, încredințez).

O perioadă îndelungată de timp, fideicomisul nu a fost recunoscut din punct de vedere juridic, iar îndeplinirea lui rămânea la bunul plac al persoanei însărcinate cu executarea acestuia. Nefiind recunoscut juridic, fideicomisul era sancționat numai din punct de vedere moral. Nerespectarea fideicomisului de către fiduciar impunea asupra acestuia o sancțiune religioasă (cel mai frecvent, o pedeapsă din partea zeilor).

Concluzii

Romanii au cunoscut trei sisteme de transmitere a bunurilor pentru cauza de moarte: moștenirea *ab intestate* (conform legii), moștenirea testamentară și moștenirea diferită contra testamentului, această din urmă formă fiind strâns legată de moștenirea testamentară. Moștenirea testamentară era referită pe baza unui testament.

În prezentul articol am caracterizat cele trei forme solemne de testament care au existat în epoca veche a dreptului roman:

- testamentul *calatis comitiis*
- testamentul *in procinctu*
- testamentul *per aes et libram*

Astfel, ajungem la concluzia că moștenirea testamentară era considerată la romani mai presus decât moștenirea legală.

Referințe:

1. ROBAYE, R. *Le droit romain*. 4e édition. Louvain-la-Neuve: „Académie-l’Harmattan”, 2014. 314 p.
2. MIHALACHE, Iu. *Drept privat roman: Note de curs*. Chișinău: Print Caro, 2015. 321 p.
3. RÎPEANU, A. *Drept roman: Curs universitar*. București: Pro Universitaria, 2008. 334 p.
4. VASSART, P. *Manuel de droit romain*. Paris: Bruylant, 2014. 211 p.
5. РАССОЛОВ, М.М., ГОРБУНОВ, М.А. *Римское право: Учебник*. Москва: Юнити-Дана, 2018. 322 с.
6. STOICESCU, C. *Curs elementar de drept roman*. București: Universul juridic, 2019. 233 p.
7. ГЕТЬМАН-ПАВЛОВА, И.В. *Практикум по римскому частному праву: Учебное пособие*. Москва: Юридическая литература, 2004. 311 с.
8. НОВИЦКИЙ, И.Б. *Римское право*. Москва: Волтерс Клувер, 2019. 217 с.
9. ГУЛЯЕВ, С.А. *Римское гражданское право: Учебное пособие*. Москва: Издательство деловой и учебной литературы, 2005. 213 с.
10. SAMBRIAN, T. *Drept roman. Principii, instituții și texte*. București: Șansa, 1994. 165 p.
11. *Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского*. Москва: „Зерцало-М”, 2016, 433 p.
12. САНФИЛИППО, Ч. *Курс римского частного права: Учебник*. Москва: БЕК, 2020. 322 с.
13. САФАРОВ, Р.А. *Римское право*. Ростов-на-Дону: Феникс, 2018. 322 с.

Date despre autori:

Anatolie BĂNĂRESCU, doctor în drept, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”.

E-mail: banarescu@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2572-8407

Iulia BĂNĂRESCU, doctor în drept, conferențiar universitar, Universitatea de Studii Europene din Moldova.

E-mail: iu.banarescu@mail.ru

ORCID: 0000-0001-6612-8072

Prezentat la 15.03.2021